

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
ФАКУЛЬТЕТ КОРЕКЦІЙНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ І
ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Дипломна робота
магістра

**Формування вольових якостей молодших школярів як
умова їх навчальної успішності**

Виконала: студентка 2 курсу
Групи Pss1-M19z
спеціальності 053 Психологія
Бердієва Оксана Олександрівна

Керівник:
Гудима Олександр Васильович,
кандидат психологічних наук, доцент

Рецензент:
Сімко Руслан Теодорович,
кандидат психологічних наук, старший
викладач

Кам'янець-Подільський – 2021 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ВОЛЯ ЯК ПРОЦЕС СВІДОМОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОВЕДІНКИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ	7
1.1. Проблема волі в психології	7
1.2. Особливості становлення вольових якостей в учнів молодшого шкільного віку	19
Висновки до розділу 1	34
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ТА ЙОГО ЗВ'ЯЗОК ІЗ ЇХ НАВЧАЛЬНИМИ ДОСЯГНЕННЯМИ	35
2.1. Методичні засади експериментального дослідження вольових якостей молодших школярів з різними рівнями навчальних досягнень.....	35
2.2. Експериментальне дослідження розвитку вольових якостей молодших школярів з різними рівнями навчальних досягнень	38
Висновки до розділу 2.....	84
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА РОЗВИТКУ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА	86
3.1. Організація психолого-педагогічної роботи з розвитку вольових якостей у молодших школярів.....	86
3.2. Аналіз та оцінка ефективності застосування розвивальної програми.....	98
Висновки до розділу 3.....	102
ВИСНОВКИ	103
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	105

ВСТУП

Актуальність теми. Реформування системи освіти в Україні передбачає глибокі зміни в навчально-виховному процесі, його орієнтацію на всебічний розвиток потенційних можливостей учня, урахування його потреб, інтересів, запитів. Важливе місце в процесі реформування відводиться початковій школі, яка є першою і основною сходинкою у системі шкільної освіти. Отже, початкова освіта має набувати особистісно-розвивальної спрямованості, важливість якої доведено дослідженнями радянських та українських вчених-психологів (В. Давидов, Д. Ельконін, Л. Занков, Г. Костюк, С. Максименко, В. Репкін, О. Скрипченко та ін.).

Практична реалізація завдань реформування початкової школи передбачає урахування усіх чинників, від яких залежить якість здійснення навчально-виховного процесу та покращення навчальних досягнень школярів. Серед них важливе місце посідає психологічний чинник, зокрема розвиток вольових якостей учнів.

Дослідження проблеми волі на різних вікових етапах розвитку особистості (Б. Ананьєв, О. Висоцький, Є. Ільїн, К. Корнілов, В. Котирло, А. Пуні, П. Рудік, В. Селіванов та ін.), свідчать, що успішність оволодіння будь-якою діяльністю у великій мірі залежить від розвитку вольових якостей. Водночас дослідження свідчать про те, що саме молодший шкільний вік є сензитивним періодом формування волі (В. Котирло, В. Селіванов, Т. Шульга). Оскільки довольність поведінки й пізнавальних процесів є новоутворенням даного віку, то можна передбачити, що вона найбільш інтенсивно формується у провідній діяльності молодшого школяра – навчальній.

Актуальність названих вище аспектів проблеми розвитку вольових якостей молодшого школяра та їх впливу на його навчальну успішність і зумовили вибір теми даного дипломного дослідження: «Формування вольових якостей молодших школярів як умова їх навчальної успішності».

Об'єкт дослідження – вольова сфера молодшого школяра.

Предмет дослідження – психологічні особливості розвитку вольових якостей молодших школярів та їх вплив на навчальну успішність.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати і експериментально дослідити психологічні особливості розвитку вольових якостей молодших школярів та їх впливу на результати навчальної діяльності. Розробити, обґрунтувати та перевірити дієвість психолого-педагогічної роботи, спрямованої на розвиток вольових якостей, що забезпечують успіхи молодших школярів у навчальній діяльності.

Завдання дослідження:

1. Обґрунтувати методологічні та теоретичні засади вивчення проблеми розвитку вольових якостей молодших школярів як умови їх навчальної успішності.

2. Експериментально дослідити психологічні особливості розвитку вольових якостей молодших школярів в умовах навчальної діяльності.

3. З'ясувати зв'язок між рівнем розвитку вольових якостей молодших школярів та їх навчальною успішністю.

4. Розробити та апробувати програму формування вольових якостей, які визначають успішність навчальної діяльності молодших школярів.

В основу дослідження покладено **припущення** про те, що: навчальна успішність молодших школярів зумовлюється особливостями розвитку їх вольових якостей; між рівнем розвитку вольових якостей і рівнем навчальних досягнень молодших школярів існує взаємозв'язок, який проявляється в тому, що високий рівень розвитку вольових якостей зумовлює високий та достатній рівні їх навчальної успішності; своєчасна психолого-педагогічна робота, спрямована на розвиток провідних у молодшому шкільному віці вольових якостей, сприяє навчальній успішності молодшого школяра.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань, досягнення мети та перевірки гіпотези дослідження нами був використаний

комплекс теоретичних та емпіричних методів. Основними теоретичними методами виступили: аналіз, синтез, узагальнення, порівняння. З метою діагностики розвитку вольових якостей молодшого школяра використовувались екстенсивні та експериментальні методи: спостереження, бесіда, анкетування, методики: О.Висоцького «Спостереження для оцінки вольових якостей», «Альбом» (модифікація методики Ш. Чхартишвілі), «Викладання візерунка за зразком» (модифікований варіант методики Н. Циркун), методи якісного та кількісного аналізу отриманих дослідницьких даних.

На етапі формувального експерименту використовувались: 1) у роботі з батьками і педагогами – бесіда, методи активного навчання; 2) у психолого-педагогічній роботі з учнями – методи розвитку вольових якостей, зокрема розвивальна програма. Оцінювання результативності запровадженої психолого-педагогічної роботи у формувальному експерименті відбувалось за допомогою порівняння окремих її аспектів.

Наукова новизна та практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що:

- експериментально підтверджено наявність зв'язку між рівнем розвитку вольових якостей молодшого школяра і рівнем його навчальних досягнень;
- теоретично обґрунтовано та експериментально доведено значущість вольових якостей у навчальній діяльності молодшого школяра;
- розроблено й науково обґрунтовано та апробовано зміст психолого-педагогічної роботи, спрямованої на розвиток вольових якостей молодших школярів у процесі їх навчальної діяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що апробована система психолого-педагогічних впливів, спрямована на корекцію низького і середнього рівня розвитку вольових якостей молодших школярів з різними рівнями навчальних досягнень з метою підвищення їх рівня навчальних досягнень.

Апробація результатів дослідження відбувалася у вигляді доповіді на VI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (19 листопада 2020 р. м. Кам'янець-Подільський), VI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (15 лютого 2021 р., м. Кам'янець-Подільський) та науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками НДР у 2019-2020 навчальному році, 23 вересня 2020 р., м. Кам'янець-Подільський.

Структура і обсяг роботи. Дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (64 джерела). Основний зміст роботи складає 104 сторінок.

ВИСНОВКИ

1. Теоретичний аналіз наукових досліджень з проблеми волі та розвитку вольових якостей молодшого школяра засвідчив, що психологічна природа волі трактується науковцями по-різному. Провідними є три підходи стосовно її природи: мотиваційний, «вільного вибору», регулятивний. В нашому дослідженні ми виходимо із регулятивного підходу. Воля проявляється через вольові дії, регуляцію внутрішніх станів, власних дій і різних психічних процесів, вольові якості особистості, які розглядаються у психології як відносно стійкі, незалежні від конкретної ситуації психічні утворення, що засвідчують досягнутий особистістю рівень свідомої саморегуляції поведінки.

2. На основі аналізу літературних джерел та результатів експериментального дослідження виділено показники розвитку вольових якостей молодших школярів стосовно кожної із них (дисциплінованість, самостійність, витримка, організованість, рішучість, ініціативність, цілеспрямованість, наполегливість, здатність володіти собою, вольова поведінка).

3. Встановлено наявність високого, середнього і низького рівнів розвитку вольових якостей упродовж молодшого шкільного віку. У більшості учнів 1-х-3-х класів переважає середній рівень розвитку досліджуваних вольових якостей (дисциплінованість, самостійність, наполегливість, витримка, організованість, рішучість, ініціативність, цілеспрямованість, здатність володіти собою, вольова поведінка). Від 1-го до 3-го класу збільшується кількість учнів з високим рівнем цілеспрямованості, наполегливості, вольової поведінки і зменшується - здатності володіти собою.

4. Навчальна успішність учнів 1-х - 3-х класів найбільше корелює з такими вольовими якостями як: наполегливість, організованість, самостійність, ініціативність. Крім названих, для учнів 1-х і 3-х класів такою якістю є і цілеспрямованість, а для учнів 2-х і 3-х класів – рішучість. В учнів

1-х класів найбільше корелює з навчальними досягненнями їх вміння діяти за зразком, здатність докладати вольове зусилля для визначення способу дій, активність, самостійність, що були названі нами загальним поняттям «вольова поведінка». Менше корелюють – рішучість, здатність володіти собою (витримка й дисциплінованість), а в учнів 2-х і 3-х класів – здатність володіти собою та вольова поведінка.

5. Апробовано програму розвитку вольових якостей молодших школярів, яка базується на принципі суб'єктного ставлення до дитини. Вона спрямована на формування у дітей уявлень про волю та вольові якості особистості, вміння приймати поставлену дорослим мету і самостійно її ставити, планувати й організовувати свою діяльність, діяти згідно із правилами; мотивації досягнення успіху в діяльності та тренуванні вольових якостей, довільності поведінки і самоконтролю; розвитку уміння діяти за зразком, уміння долати труднощі. Основними засобами здійснення цієї роботи слугували психотехнічні ігри, вправи, завдання, які організовувались у формі групової та індивідуальної роботи.

6. Встановлено ефективність авторської програми, що засвідчили порівняльні показники рівня розвитку вольових якостей молодших школярів до і після формувальних впливів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми розвитку вольових якостей молодших школярів. Подальша розробка даної проблеми вбачається у вивченні можливостей впливу мотивації діяльності учнів, сім'ї на формування вольової поведінки молодшого школяра. Поглибленого вивчення вимагає питання впливу стилю керівництва педагога на прояв вольових якостей учнів на всіх етапах молодшого шкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абасов З. А. Эта вечная проблема – неуспеваемость. *Директор школы*. 1998. №3. С.22-29.

2. Абрамова Г. С. Возрастная психология. Учебник для ВУЗов. Москва : Раритет, 1997. 704 с.
3. Артемов В. А. Очерк психологии. Москва: Учпедгиз, 1954. 214 с.
4. Баєв Б. Ф. Психологічне вивчення учнів. Київ : Радянська школа, 1977. 108 с.
5. Басов М. Я. Воля как предмет функциональной психологии; Методика психологических наблюдений над детьми. Санкт-Петербург : Алетейя, 2007. 544 с.
6. Блонский П. П. Избранные педагогические и психологические сочинения. В 2-х т. Т.1. Москва : Педагогика, 1979. 304 с.
7. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Психологическое исследование. Москва : Просвещение, 1968. 464 с.
8. Божович Л. И. Сознательно управлять своим поведением: Воспитание воли в младшем школьном возрасте. *Семья и школа*. 1981. №3. С. 28-31.
9. Божович Л. И., Славина Л. С., Ендовицкая Т. В. Опыт экспериментального изучения произвольного поведения. *Вопросы психологии*. 1976. № 4. С. 55-68.
10. Веденов А. В. Воспитание воли школьников в процессе учебной деятельности. Москва : АПН РСФСР, 1957. 96 с.
11. Вікова та педагогічна психологія. Навчальний посібник [О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.]. Київ: Просвіта, 2001. 416 с.
12. Волокитина М. Н. Очерки психологии младших школьников. Москва : АПН РСФСР, 1955. 214 с.
13. Выготский Л. С. Собрание починений. В 6 т. Т. 2. Москва : Педагогика, 1982. 504 с.
14. Выготский Л. С. Собрание починений. В 6 т. Т. 3. Москва : Педагогика, 1983. 367 с.

15. Высоцкий А. И. Волевая активность школьников и методы ее изучения. Учебное пособие. Челябинск: Челяб. ГПИ, 1979. 68 с.
16. Высоцкий А. И. О некоторых особенностях воли младшего школьника. *Научная конференция по проблемам психологии воли, 3-я: Материалы.* Рязань: РГПИ, 1970. С. 58-60.
17. Гуткина Н. И. Психологическая готовность к школе. Москва : НПО «Образование», 1996. 160 с.
18. Давыдов В. В., Слободчиков В. И., Цукерман Г. А. Младший школьник как субъект учебной деятельности. *Вопросы психологии.* 1992. № 3-4. С. 14-19.
19. Жоров П. А., Шульга Т. И. Волевые качества и эмоциональная устойчивость школьников. *Новые исследования в психологии.* 1987. №1. С. 39-43.
20. Загальна психологія: Навчальний посібник. [О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін.]. Київ : АПН, 2001. 464 с.
21. Запорожец А. В. Развитие произвольных движений. Москва : АПН РСФСР, 1960. 422 с.
22. Зимняя И. А. Педагогическая психология. Учебник для вузов. Москва : Логос, 2000. 384 с.
23. Иванников В. А. Психологические механизмы волевой регуляции. Москва : МГУ, 1991. 142 с.
24. Ильин Е. П. Мотивы человека: теория и методы изучения. Київ : Вища школа, 1998. 292 с.
25. Ильин Е. П. Психология воли. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 288 с.
26. Исаев Е. И. Психологическая характеристика способов планирования у младших школьников. *Вопросы психологии.* 1984. №2. С. 51-60.
27. Истратова О. Н., Эксакусто Т. В. Справочник психолога начальной школы. Серия «Справочники». – Ростов на Дону : Феникс, 2003. 448 с.
28. Калинин В. К. На путях построения теории воли. *Психологический журнал.* 1989. Т. 10. № 2. С. 46-55.

29. Каптерев П. Ф. Педагогическая психология для народных учителей, воспитателей и воспитательниц. Санкт-Петербург, 1877. 663 с.
30. Контроль та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи. Методичні рекомендації. [Авторський колектив: Бібік Н.М. (керівник), Савченко О. Я., Байбара Т. М., Вашуленко М. С. та ін.]. Київ : Початкова школа, 2003. 128 с.
31. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ : Радянська школа, 1989. 608 с.
32. Котырло В. К. Развитие волевого поведения у дошкольников. Київ : Радянська школа, 1971. 200 с.
33. Кравков С. В. Очерк психологии. Москва : Работник Просвещения, 1925. 182 с.
34. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти. [За заг. ред. В. О. Огнев'юка]. Київ : ВАТ «Поліграфкнига» ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 176 с.
35. Лайзане С. Я. Диагностика уровня развития воли и внимания детей. *Диагностика интеллектуального развития учащихся*. Рига, 1980. С.48-52.
36. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. 4-е изд. Москва : МГУ, 1981. 584 с.
37. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка: основні положення. *Навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни*. Київ : «ЕксОб», 1999. 304 с.
38. Методы психологической коррекции для работы с детьми младшего школьного возраста. Учебно-методическое пособие для школьных психологов. Одесса : Ин-т усовершенствования учителей, 1994. 145 с.
39. Мухина В. С. Возрастная психология: Феноменология развития, детство, отрочество. *Учебник для ВУЗов*. Москва : Академия, 2000. 454 с.

40. Непомнящая Н. И. Структура произвольной деятельности у детей дошкольного возраста. *Развитие волевых и познавательных процессов у дошкольников*. Москва : Просвещение, 1965. С.358-395.
41. Петровский А. В., Брушлинский А. В., Зинченко В. П. Общая психология. Учебник для студентов педагогических институтов. [Под ред. А. В. Петровского]. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Просвещение, 1986. 464 с.
42. Каиров И. А. Педагогический словарь в двух томах. Т. 2. Москва : АПН РСФСР, 1960. 766 с.
43. Петухов С. А. К проблеме классификации волевых качеств личности. *Личность и деятельность: Тезисы докладов к V Всесоюзному съезду общества психологов СССР (27 июня -2 июля 1977 г.)*. Москва, 1977. С. 19-20.
44. Поліщук С. А. Розвиток вольових якостей у дітей молодшого шкільного віку. *Практична психологія та соціальна робота*. 2002. №4. С. 12-14.
45. Полтев А. В. Настойчивость школьников-подростков и ее развитие в процессе учебной работы. *Автореф. дис. ...канд. пед. наук (по психологии)*. Московский городской пед. ин-т им. В.П. Потемкина. Москва, 1956. 16 с.
46. Пономарев А. Я. Психология творчества и педагогика. Москва : Педагогика, 1976. 280 с.
47. Приходько Ю. О. Дитяча психологія: нариси становлення та розвитку. *Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (видання друге, доповнене)*. Київ : Міленіум, 2004. 192 с.
48. Дубровина И. В., Данилова Е. С., Прихожан А. М. Психология. *Учебник для студ. сред. пед. учеб. заведений*. 2-е изд., стереотип. Москва : Академия, 2001. 464 с.
49. Репкин В. В. Формирование учебной деятельности в младшем школьном возрасте. *Воспитание, обучение и психическое развитие*.

- Тезисы докладов к V Всесоюзному съезду психологов СССР. Ч. 1.*
Москва, 1977. С. 50-51.
50. Рogaва Н. В. Основные особенности воли детей младшего школьного возраста. Автореф. дис. ... канд. пед. наук (по психологии)/ Государственный ун-т. Тбилиси, 1964. 25 с.
 51. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. *Учебное пособие*. Изд.2-е. Москва : Учпедгиз, 1946. 703 с.
 52. Селиванов В. И. Волевая регуляция активности личности. *Психологический журнал*. 1982. Т.3. № 4. С. 14-25.
 53. Селиванов В. И. Воля и ее воспитание. Москва : Знание, 1976. 63 с.
 54. Селиванов В. И. Индивидуальные особенности воли и учет их в учебно-воспитательной работе. *Вопросы организации воспитания в вузе*. Рязань, 1975. С.73-77.
 55. Сергеев К. К. Общая психология как точная наука. Херсон: «Наддніпряньська правда», 1995. 240 с.
 56. Скрипченко Л. О. Спецсеминар з проблеми ставлення учнів до навчання. Київ : КДПШ ім. О. М. Горького, 1989. 28 с.
 57. Скрипченко О. В. Психічний розвиток учнів. Київ : Радянська школа, 1974. 104 с.
 58. Смирнова Е. О. Развитие воли и произвольности в раннем онтогенезе. *Вопросы психологии*. 1990. №3. С. 49-57.
 59. Спиноза Б. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 1. Москва: Госполитиздат, 1957. 632 с.
 60. Теплов Б. М. Психология. Москва: Учпедгиз, 1954. 255 с.
 61. Чхартишвили Ш. Н. Проблема воли в психологии. *Вопросы психологии*. 1967. №4. С.72-81.
 62. Эльконин Д. Б. Детская психология: Развитие ребенка от рождения до 7 лет. Москва : Учпедгиз, 1960. 328 с.
 63. Эльконин Д. Б. Психология обучения младшего школьника. Москва: Знание, 1974. 64 с.

64. Якиманская И. С. Требования к учебным программам, ориентированным на личностное развитие школьников. *Вопросы психологии*. 1994. №2. С.64-77.